

AGATA A. KLUCZEK

Legendarne początki Rzymu w ideologii i propagandzie władców Imperium Romanum (I–III wiek n.e.)*

Początki Rzymu i jego wczesne dzieje wypełniono w czasach starożytnych barwnymi postaciami bogów, herosów i ludzi, tworząc wspaniałą, sugestywną opowieść o sukcesie i wielkości Rzymian. Jej korzenie wyrosły z gruntu greckiego, jednak w pełni dojrzałą jej wersję stworzyli Rzymianie¹. Znakomite dzieła swoich przodków przedstawiali w malarstwie, mozaikach, reliefach, posążkach, oczkach pierścieni, dekoracjach lampek, zdobieniach monumentalnych budowli. Uwiecznili je także w wyobrażeniach na monetach. Nawiązania do pradawnych dziejów były coraz liczniejsze, można też przyjąć, że wpływały na świadomość ówczesnych. Coraz częściej posługiwano się nimi w propagandzie politycznej. W schyłkowej dobie Republiki wykorzystywane były nawet w walce ideologicznej niektórych rywali o pozycję w Imperium. Wagę takich aluzji dostrzegł również w swojej propagandzie pierwszy cesarz rzymski Oktawian-August. W efekcie ów zwycięzca wojen domowych jawił się współczesnym jako nowy Romulus, który ocala świat rzymski od chaosu wojen i staje się drugim założycielem Rzymu.

Zagadnienia te omówiono już w literaturze przedmiotu². Ukazano także ewolucję tych legendarnych wizji, zainteresowanie nimi w różnych dziedzinach życia

* Chciałabym wyrazić głęboką wdzięczność Fundacji Jana Pawła II za umożliwienie mi prowadzenia badań w Rzymie w 2003 roku.

¹ Zob. np. T.J. Cornell: *Aeneas and the Twins: the Development of the Roman Foundation Legend*. „Proceedings of the Cambridge Philological Society” 1975, vol. 201, s. 1–32; B. Liou-Gille: *Cultes „héroïques” romains. Les fondateurs*. Paris 1980; J.N. Bremmer: *Romulus, Remus and the Foundation of Rome*. Bulletin Supplement 52. London 1987; M. Grant: *Mity rzymskie*. Warszawa 1993; T.P. Wiseman: *Remus. A Roman Myth*. Cambridge 1995.

² Wskazano np., że Sulla występował jako nowy Romulus, zob.: J. Carcopino: *Sylla ou la monarchie manquée*. Paris 1931, s. 92; A. Alföldi: *Die Geburt der Kaiserlichen Bildsymbo-*

państwowo-społecznego, ich adaptowanie w religii, sztuce, obyczajach³. Wskazywano też wykorzystywanie ich jako tematów w mennictwie rzymskim. W tym zakresie wśród wielu prac wymienić należy przede wszystkim studium C. Dulière⁴,

lik. *Kleine Beiträge zu ihrer Entstehungsgeschichte. 2: Der neue Romulus*. „Museum Helveticum” 1951, Bd. 8, s. 190–215; Ch. Perez: *Monnaie du pouvoir. Pouvoir de la monnaie. Une pratique discursive originale: le discours figuratif monétaire (Ier s. av. J.-C. – 14 ap. J.-C.)*. Paris 1986, s. 354. Z kolei August jawił się współczesnym jako nowy Romulus, jego propaganda starała się takie paralele wykazywać. Władzę objął jako odnowiciel, tytuł zaś *pater patriae*, który nosił, miał znaczenie prawie identyczne z mianem Romulusowym, por. w tych kwestiach np. K. Scott: *The Identification of Augustus with Romulus-Quirinus*. „Transactions of the American Philological Association” 1925, vol. 56, s. 82–105; J. Gagé: *Romulus-Augustus*. „Mélanges de l'Ecole française de Rome. Antiquité” [dalej: MEFRA] 1930, T. 47, s. 138–181, s. 177; Idem: *De César à Auguste. Où en est le problème des origines du Principat?* „Revue Historique” 1936, vol. 177, s. 330–335; C.J. Classen: *Romulus in der römischen Republik*. „Philologus” 1962, Bd. 106, s. 174–204; N. Hännestad: *Roman Art and Imperial Policy*. Aarhus 1986, s. 71–74; L. Morawiecki: *Władza charyzmatyczna w Rzymie u schyłku Republiki (lata 44–27 p.n.e.)*. Rzeszów 1989, s. 265; M.K. Thornton: *Augustan Genealogy and the Ara Pacis*. „Latomus” 1983, T. 42, s. 619–628; Ch. Perez: *Monnaie...*, s. 139, 307, 370–372; P. Zanker: *August i potęga obrazów*. Poznań 1999, passim.

³ Np. E. Petersen: *Lupa capitolina, I*. „Klio” 1908, Bd. 8, s. 440–456; Idem: *Lupa capitolina, II*. „Klio” 1909, Bd. 9, s. 29–47; J. Carcopino: *La Louve du Capitole*. Paris 1925; I. Scott Ryberg: *Rites of the State Religion in Roman Art*. „Memoirs of the American Academy in Rome” 1955, vol. 22, s. 40–41; J. Bayet: *Croyances et rites dans la Rome antique*. Paris 1971, s. 26–27; O.-W. Vacano: *Vulca, Rom und die Wölfin. Untersuchungen zur Kunst des frühen Rom*. In: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung* [dalej: ANRW]. Eds. H. Temporini, W. Haase. Abt. I, Bd. 4. Berlin–New York 1973, s. 550–583; A. Alföldi: *La Louve du Capitole. Quelques remarques sur son mythe à Rome et chez les Etrusques*. In: *Hommages à la mémoire de J. Carcopino*. Paris 1977, s. 1–11; D.J. Smith: *Mythological Figures and Scenes in Romano-British Mosaics*. In: *Roman Life and Art in Britain. A Celebration in Honour of the Eightieth Birthday of Jocelyn Toynbee*. Eds. J. Munby, M. Henig. Oxford 1977, s. 105–158; J. Evans: *The Legend of Early Rome used as Political Propaganda in the Roman Republic and Augustus Period*. Pennsylvania 1985; G.Ch. Picard: *La louve romaine, du mythe au symbole*. „Revue Archéologique” 1987, T. 65, s. 251–263; R. Cappelli: *La leggenda di Enea nel racconto figurato degli Aemilii*. „Ostraka” 1993, vol. 2 (1), s. 57–71; J. DeRose Evans: *The Art of Persuasion, Political Propaganda from Aeneas to Brutus*. Ann Arbor 1995.

⁴ C. Dulière: *Lupa Romana. Recherches d'iconographie et essai d'interprétation*. Bruxelles–Rome 1979. Zob. też np. T. Duncan: *The Aeneas Legend on Coins*. „The Classical Journal” 1948/1949, vol. 44, s. 15–29; R. Brilliant: *Gesture and Rank in Roman Art. The Use of Gestures to Denote Status in Roman Sculpture and Coinage*. Copenhagen 1963, s. 37–38, 42; H. Mattingly: *Roman Coins from the Earliest Times to the Fall of the Western Empire*. London 1967, s. 53–54; J.M.C. Toynbee: *Animals in Roman Life and Art*. London and Southampton 1973, s. 101–102; Eadem: *Greek Mythology and Roman Numismatics*. In: *Roman Life and Art...*, s. 3–20; Ch. Perez: *Monnaie...*, s. 217–221, 253–259; P. Serafin Pertillo: *Le origini troiane e albane nella moneta di età repubblicana*. In: *Mito storia e archeologia. Atti dell'Incontro di Studio, Roma–Albano Laziale 27–29 gennaio 1994. Studi pubblicati dall'Istituto Italiano per la Storia Antica*. Roma 1996, s. 201–205; J.-P. Martin: *Les thèmes de l'épopée romaine dans la numismatique impériale*. In: *Imago Antiquitatis. Religions et iconographie du monde romain. Mélanges offerts à Robert Turcan*. Ed. N. Blanc, S. Buisson. Paris 1999, s. 329–340.

w którym poddano analizie występowanie motywu wilczycy i sformułowano cenne uwagi na temat jego roli i znaczenia w propagandzie politycznej. Niemniej jednak w opracowaniu tym pozostałe elementy, składające się na opowieść o początkach rzymskiej historii i jej bohaterach, zostały omówione marginalnie lub pominięte. Dotyczy to takich epizodów, jak na przykład wędrówka Eneasza i jego przybycie do Italii, spotkanie Marsa i Rei Sylwii, czyny dorosłego Romulusa, lub przekazów związanych z czasami królewskimi i losami bohaterów wczesnej Republiki, a także wplecionych w różne podania historii o przygodach bogów rzymskiego panteonu, głównie Herkulesa, na ziemi włoskiej.

Niniejszy artykuł stanowi próbę częściowego wypełnienia tej luki i uzupełnienia uwag, jakie już poczynili C. Dulière i inni badacze. Jego celem jest zaprezentowanie kilku głównych wątków rzymskiej legendy, pojawiających się w propagandzie lansowanej na monetach cesarzy rzymskich w okresie Wczesnego Cesarstwa i w dobie kryzysu III wieku⁵, jak również uchwycenie momentów, w których występowały one często i stanowiły istotną część programu politycznego władców, oraz wskazanie zasadniczych przyczyn wpływających na posługiwanie się nimi. Takie ujęcie pozwoli, jak można mniemać, zaprezentować charakter, sens i prawidłowości legendarnych nawiązań w ideologii i propagandzie politycznej w zmieniającej się sytuacji ogólnej w Imperium Rzymskim. Założyć można, że odpowiednie zaakcentowanie w propagandzie trojańskiego rodowodu pozwalało na podkreślanie boskiej opatrności, która od początku sprzyjała ludowi nad Tybrem, i woli bogów, którzy rządzą rzymską historią⁶, a także – przez wyeksponowanie cnót Eneasza – na aluzje co do walorów moralnych jego dziedziców. Wskazywanie na boskich i heroicznych protoplastów mogło służyć również usprawiedliwieniu aspiracji do purpury cesarskiej. Także Romulusowi dało się przyporządkować ważne punkty programu politycznego. Można było czynić z nim porównania – jako założyciel Rzymu był on niemal idealnym wzorcem do naśladowania⁷. Aluzje do

⁵ Spostrzeżenia zawarte w artykule poczyniono na bazie analizy materiału zamieszczonego w katalogach: F. Gnecchi: *I medaglioni romani* [dalej: Gn]. Vol. 1–3. Milano 1912; *The Roman Imperial Coinage* [dalej: RIC]. Vol. 2–5. Ed. H.A. Mattingly et alii. London 1968; *The Roman Imperial Coinage*. Vol. 1, revised edition [dalej: RIC I²]. Ed. C.H.V. Sutherland. London 1984; P.L. Strack: *Untersuchungen zur römischen Reichsprägung des zweiten Jahrhunderts* [dalej: Strack]. Teil. 1–3. Stuttgart 1931, 1933, 1937, oraz innych, cytowanych niżej, wydawnictw. O roli propagandowej monet zob. np. L. Morawiecki: *Propagandowe aspekty mennictwa starożytnego*. „Wiadomości Numizmatyczne” 1980, T. 24, s. 1–21; A. Kunisz: *Rola źródeł numizmatycznych w badaniach nad ideologią i propagandą w państwie rzymskim*. W: *Rzym antyczny. Polityka i pieniądz*. T. 1. Red. A. Kunisz. Katowice 1993, s. 54–67, tu dalsza literatura przedmiotu.

⁶ O boskim pochodzeniu Eneasza i o faworyzowaniu go przez bogów zob. w źródłach np. Verg., *Aen.* I 279–280; VI 851, por. R. Schilling: *La déification à Rome. Tradition latine et interférence grecque*. „Revue des Etudes Latines” [dalej: REL] 1980, T. 58, s. 137–138; Ch. Perez: *Monnaie...*, s. 270–271, 279, 382–383.

⁷ M. Jaczynowska (*Religie świata rzymskiego*. Warszawa 1987, s. 52–53) zwraca jednak słusznie uwagę, że Romulus, niejednoznaczny moralnie, był mniej wiarygodny w propagandzie niż Eneasza.

odwieczności Rzymu i świetnych antenatów Rzymian mogły zatem mieć duże znaczenie w okolicznościach towarzyszących rządowi niektórych władców.

Pierwszą serię tematyczną rzymskiej legendy historycznej tworzą opowieści o Eneaszu. Przedstawiono go na brązowych monetach Kaliguli typu *DIVO AVG(usto) S(enatus) C(onsulto)*, prezentujących w ikonografii rewersów świątynię i cesarza składającego ofiarę. Bohater trojański w scenie wynoszenia Anchizesa i wyprowadzania Askaniusza z Troi wystąpił w zwieńczających szczyt budowli akroterionach, pozostałe elementy rzeźbiarskiej dekoracji tworzą dwie upostaciowane Wiktorie, Romulus oraz kwadryga⁸. Podobne wyobrażenia powtórzono na anepigraficznych rewersach denarów emitowanych dla cesarza Domicjana⁹. Propagandowe znaczenie aluzji do Eneasza (również do Romulusa), którego sylwetka stanowi jeden z drugoplanowych szczegółów ikonograficznych, przesłonięte jest wymową głównego rysunku monet obu władców, a w przypadku emisji Kaliguli także sensem legendy. Te zasadnicze wyobrażenia głosiły ideę boskości Augusta, jego zwycięską moc oraz podkreślały religijność jego następców i ich wierność tradycji¹⁰. Potwierdzeniem takiego wydzwieku propagandowego sceny z grupą Eneasza są przedstawienia na sestercach Galby, typu *PIETAS AVGVSTI S(enatus) C(onsulto)*. Uwidoczniono na nich uosobioną *Pietas* stojącą przy ołtarzu, a w jego reliefowym fryzie – Eneasza, Anchizesa i Askaniusza¹¹.

W I wieku nawiązania do losów Eneasza na monetach imperialnych były rzadkie. Na dużą skalę posługiwano się nimi dopiero w II stuleciu, w dobie panowania Antoninów. Zaprezentowano je wówczas przede wszystkim na emisjach okresu rządów Hadriana, potem – Antonina Piusa. Emitowanie monet Hadriana, których treści nawiązywały do mitu trojańskiego i do losów Eneasza, włączone było w szersze działania propagandowe tego cesarza. Skupiały się one między innymi na uświetnieniu idei ponadczasowości Rzymu. Patronowały temu przedsięwzięciu bogini Roma – symbol Miasta i Imperium, oraz Venus – opiekunka Rzymian, rodu Juliuszy i Hadriana. Program ten zainaugurowany został z dużą okazałością w 121 roku, gdy świętowano 874 rocznicę założenia Rzymu. Hadrian rozpoczął wówczas budowę świątyni Romy i Venus, dedykowaną im kilkanaście lat później¹².

⁸ RIC I² (Caligula), nr 36, 44, 51, por. I. Scott Ryberg: *Rites...*, s. 94–95; Ph.V. Hill: *The Monuments of Ancient Rome as Coin Types*. London 1989, s. 20, 79; R. Sajkowski: *Divus Augustus Pater, kult boskiego Augusta za rządów dynastii julijsko-klaudyjskiej*. Olsztyn 2001, s. 67–69.

⁹ Podaję za Ph.V. Hill: *The Monuments...*, s. 20–21.

¹⁰ Por. J. Gagé: *Romulus...*, s. 145–150; T. Mikocki: *Zgodna, pobożna, płodna, skromna, piękna... Propaganda cnót żeńskich w sztuce rzymskiej*. Wrocław 1997, s. 114.

¹¹ RIC I² (Galba), nr 483; C.M. Kraay: *The Aes Coinage of Galba* [dalej: Kraay]. New York 1956, nr 385, pl. 32, P 196.

¹² Zaangażowanie Hadriana w przedsięwzięcie podkreśla fakt, iż to on zaprojektował tę budowlę, Cass. Dio LXIX 4, 1 nn., por. A.R. Birley: *Hadrian, cesarz niestrudzony*. Warszawa 2002, s. 172–174. Uroczystości związane z *dies natalis Urbis* i z budową świątyni odzwierciedlono w treściach monet, Gn. III, s. 16, nr 56, pl. 144, 5; s. 19, nr 88, pl. 145, 11; RIC II (Ha-

Roma natomiast zyskała przydomek *'aeterna'*¹³. Te inicjatywy rozszerzyły krąg możliwości przypominania w propagandzie osoby mitycznego przodka Rzymian i legendarnych dziejów Rzymu. Zdarzało się to nie tylko częściej niż uprzednio, ale również, przede wszystkim, ukazywano na emisjach Hadriana liczne epizody związane z losami trojańskiego uchodźcy. Na rewersach medalionów, z napisem zawierającym cesarską tytulaturę, przedstawiono rysunek maciory i prosiąt¹⁴. W ten oto sposób nawiązano do opowieści o przybyciu Eneasza po długiej wędrówce na ziemię italską i odnalezieniu w ustroniu pod dębem białej lochy z trzydziestoma warchlakami. To, według wcześniejszych przepowiedni, oznaczało kres jego tułaczki¹⁵. W miejscu tym bowiem uciekinierzy z Troi znaleźli nową ojczyznę. Do podania tego wrócono na innych medalionach, które przedstawiają maciórę i jej młode spoczywające pod drzewem oraz zbliżającego się do ołtarza Eneasza z ojcem na ramionach¹⁶. Na kolejnych emisjach motyw ikonograficzny prezentujący bohatera niosącego Anchizesa i prowadzącego Askaniusza zdobił tarczę, którą dzierżyła Wenus, w legendzie nazwana *Genetrix*¹⁷.

Tematy podejmowane w propagandzie Hadriana odnaleźć można na emisjach Antonina Piusa. W tym wypadku szczególną okazję do ich wykorzystywania

drian), nr 144, 609; Strack II, nr 56, 420, 463, 545, 659–660, 695–696. Literatura na temat świątyni Romy i Wenus jest obszerna, zob. np. Strack II, s. 102–105, 174–184; J. Gagé: *Le „Templum Urbis” et les origines de l'idée de „Renovatio”*. In: *Mélanges F. Cumont*. Paris 1936, s. 151–187; A. Muñoz: *La sistemazione del tempio di Venere e Roma*. Roma 1935; J. Beaulieu: *La religion romaine à l'apogée de l'Empire. I. La politique religieuse des Antonins (96–192)*. Paris 1955, s. 128–139, 151–159; C.C. Vermeule: *The Goddess Roma in the Art of the Roman Empire*. Cambridge, Mass. 1959, s. 35–39, 42–46; R. Turcan: *La „fondation” du temple de Vénus et de Rome. „Latomus”* 1964, T. 23, s. 42–55; C. Dulière: *Lupa...*, s. 101–110, 162–166; R. Mellor: *The Goddess Roma*. In: *ANRW. Abt. 2, Bd. 17/2*. 1981, s. 1021–1023; M. Talliaferro Boatwright: *Hadrian and the City of Rome*. Princeton 1987, s. 121–132. Por. o monetach z wyobrażeniem świątyni: F. Panvini Rosati: *Osservazioni sui tipi monetali romani raffigurati monumenti di Roma*. „Rivista Italiana di Numismatica e Scienze Affini” [dalej: RIN] 1955, vol. 3, s. 78–79; M. Pensa: *Rappresentazioni di monumenti sulle monete di Adriano*. RIN 1978, vol. 80, s. 51–59; R. Pera: *Venere sulle monete da Vespasiano agli Antonini: Aspetti storico-politici*. RIN 1978, vol. 80, s. 85–86; Ph.V. Hill: *The Monuments...*, s. 15–17.

¹³ RIC II (Hadrian), nr 263–263A, 265, 774–775; Strack II, nr 259–261, 684–685.

¹⁴ Gn. III, s. 90, nr 155, pl. 159, 4.

¹⁵ Por. Verg., *Aen.* III 390–394; VIII 40–49, 84; Dion. Hal. I 56, 6; Diod. VII 5, 4; M. Grant: *Mity...*, s. 78–79, 99–100.

¹⁶ Strack II, nr 483; por. G. Giorgi: *La leggenda delle origini di Roma in un raro medaglione di Adriano*. RIN 1955, vol. 57, s. 86–87; J.M.C. Toynbee: *Roman Medallions*. New York 1986, s. 143. Inne wyobrażenie Eneasza niosącego Anchizesa wystąpiło na emisjach typu *CAESAR*, RIC II (Restored Coins of Trajan), nr 801, por. A. Kendall: *The Depictions of Aeneas in Roman Numismatic and Medallary Art. „The Picus”* 1996 (publ. 1998), s. 22 nn.

¹⁷ Gn. III, s. 19, nr 92, pl. 146, 2. Por. G. Giorgi: *La leggenda...*, s. 84–87; J.M.C. Toynbee: *Roman Medallions...*, s. 141; F. Barenghi: *Scene leggendarie della storia di Roma su alcuni medaglioni. A proposito del medaglione di Enea e Anchise*. RIN 1992, vol. 94, s. 115–116; J.-P. Martin: *Les thèmes...*, s. 331.

stwarzała dziewięćsetna rocznica założenia Miasta¹⁸. Już kilka lat przed głównymi uroczystościami, przypadającymi na rok 147, rozpoczęto przypominanie najślawniejszych przodków Rzymian, także Eneasza, na medalionach i monetach emitowanych w imieniu Antonina Piusa. Opatrzone na rewersie jego *cursus honorum* brązowe medaliony ukazywały obraz maciory z prosiętami¹⁹. Rysunki innych medalionów rozbudowywały przekazywany mit przez dodawanie kolejnych wątków. Wzbogacały wcześniejsze wyobrażenie o sylwetki Eneasza i Askaniusza nad brzegiem rzeki, mury miejskie (*Lavinium* lub *Alba Longa*) i drzewo (*figus ruminalis*)²⁰. W innym wariantcie ikonograficznym Eneaszu towarzyszył Anchizes²¹. Niektóre natomiast z regularnych emisji monetarnych prezentowały bohatera z Askaniuszem i Anchizesem obok hasła zawierającego tytułaturę cesarską albo formułę *S(enatus) C(onsulto)*, inne zaś ukazywały grupę Eneasza w zwieńczeniu przyczółka świątyni *divi Augusti*, wspomnianej w napisie²². Powstały wówczas również dla cesarza Marka Aureliusza anepigraficzne brązowe medaliony z wizerunkiem Eneasza (Antonina Piusa?) prowadzącego za rękę Askaniusza (młodego Marka?), ze świątynią w tle i sceną ofiary ze świni²³.

W mennictwie Hadriana i Antonina Piusa szeroko zatem wykorzystywano legendę trojańską, aczkolwiek działalność pierwszego z nich w tym zakresie, ograniczona wyłącznie do wybijania medalionów, miała, jak się wydaje, charakter oka-

¹⁸ A. Vict. 15. O nawiązaniach w propagandzie Antonina Piusa do rzymskich legend por. np. J.M.C. Toynbee: *Some „Programme” Coins Types of Antoninus Pius*. „Classical Review” 1925, s. 170–173; Eadem: *Roman Medallions...*, s. 142–143, 193; J. Beaujeu: *La religion...*, s. 291–293; A. Arnaldi: *Motivi di celebrazione imperiale su monete ed epigrafi*. RIN 1980, vol. 82, s. 85 nn.; C. Perassi: *Medaglioni romani dedicati alla celebrazione dei ludi circensi*. RIN 1993, vol. 95, s. 394–395; J.-P. Martin: *Les thèmes...*, s. 331–332; B. Rémy: *Antonin le Pieux, le siècle d’or de Rome (138–161)*. Paris 2005, s. 259–260. Cesarz ten ponadto zainteresowany był osobiście wczesnymi dziejami Rzymu, zob. Pausanias VIII 43. Por. o kolejnych świątach rocznicowych i o dzielącym je interwale czasowym: [M.P.] Nilsson: *Saeculares ludi*. In: *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Eds. G. Wissowa, W. Kroll, K. Ziegler. Bd. I A, 2. Stuttgart 1920, col. 1696–1720; J. Gagé: *Recherches sur les Jeux Séculaires*. REL 1933, T. II, s. 172–202, 400–435; H. Pavis d’Escurac: *Siècle et Jeux séculaires*. „Ktéma” 1993, T. 18, s. 78–89; G. Freyburger: *Jeux et chronologie de Rome*. „Ktéma” 1993, T. 18, s. 91–101; S. Benoist: *Rome, le prince et la Cité*. Paris 2005, s. 273–208.

¹⁹ Gn. III, s. 28, nr 144; Strack III, nr 870, 942, 1148.

²⁰ Gn. II, s. 20, nr 99, pl. 54, 9; Strack III, nr 539; por. A.W. Van Buren: *A medallion of Antoninus Pius*. [B.m. i r.w.], s. 192; C. Dulière: *Lupa...*, s. 167.

²¹ Gn. II, s. 22, nr 115, pl. 55, 8; Strack III, nr 526.

²² RIC III (Antoninus Pius), nr 91, 143–144, 272, 284, 289–290, 305a, 615, 627, 755, 787, 973, 978, 998, 1003–1004, 1017, 1024–1025, 1040, 1061; Strack III, nr 69, 336, 338–339, 345, 347, 369, 868, 903–904, 1155, 1161–1162, 1157, 1166–1168; Ph.V. Hill: *The Monuments...*, s. 21, 90–91.

²³ Gn. II, s. 37, nr 84, pl. 66, 6; Strack III, nr 592; H. Dressel: *Die römischen Medaillone des Münzkabinetts der Staatlichen Museen zu Berlin, bearbeitet von K. Regling* [dalej: Dressel]. Dublin–Zürich 1973, s. 66–69, nr 33, pl. V 4.

zjonalny²⁴. Według M.R. Jenkinsa mit o Eneaszu obejmował trzy strefy semantyczne: wyjście z Troi, przybycie do Lacjum i pierwszą ofiarę na ziemi włoskiej, a także założenie miasta²⁵. Wszystkie zostały zawarte w rozwiniętej, wielowątkowej ikonografii medalionów i monet okresu rządów Hadriana oraz Antonina Piusa. Ponadto przedstawiono tu – opodal drzewa i maciory – wyobrażenie Eneasza niosącego Anchizesa. Takie ujęcie, chociaż niezgodne z przekazem o śmierci Eneaszowego ojca na Sycylii²⁶, pozwalało rozszerzyć wymowę propagandową owych ilustracji. Prezentowały one wydłużoną, zgodnie z funkcjonującym mitem, genealogię Rzymian. Przedstawianie ich jako Eneatów, a zarazem wyeksponowanie *pietas* trojańskiego bohatera, pozwalało podporządkować ich systemowi etyczno-moralnemu, w którym ta właśnie cnota zajmowała poczesne miejsce. Takie jej pojmowanie odzwierciedlają wyobrażenia, których sednem było, jak można sądzić, ukazanie pierwszej ofiary złożonej w Italii lub sceny ocalenia i syna, i ojca przez Eneasza²⁷. L. Morawiecki wskazał, że już w początkach Pryncypatu *pietas* zyskiwała nowe imperialne znaczenie²⁸. Nie tylko Eneasza był *pius*, wartość ta bowiem stała się własnością całego narodu trojańskiego, a przecież Rzymianie byli jego kontynuatorami i spadkobiercami. *Pietas Aeneia* ewoluowała zatem, stając się *pietas Romana*. Motyw Eneasza zawierać mógł także polityczne przesłanie. W wypadku emisji Hadriana i Antonina Piusa owa *pietas* mogła być rozumiana jako wzorowe wypełnianie przez nich obowiązków wobec ojczyzny i wyraz ich posłuszeństwa względem bogów. Familijny, ale wkomponowany w służbę propagandy dynastycznej, wydzźwięk mogły natomiast mieć wskazane medaliony cezara Marka Aureliusza.

W mennictwie imperialnym okresu I–III wieku nie odnajdujemy więcej przykładów posługiwania się opowieściami o Eneasz. Może ów dzielny i pobożny bohater wydawał się zbyt niedościgłym i nierzeczywistym wzorem, by można go było

²⁴ Z tego względu np. E.A. Sydenham (*Historical References on Coins of the Roman Empire from Augustus to Gallienus*. London 1968, s. 105), M. Grant (*Mity...*, s. 112) i G.G. Belloni (*Celebrazioni epiche in medaglioni di Antonino Pio, Una pagina di cultura erudita*. In: *Serata historica antiqua* 2. Roma 1989, s. 191–205) akcentują cezurę, która przypadła na lata rządów Antonina Piusa. Rola natomiast Hadriana w podjęciu legendarnych wątków zauważa F. Barenghi: *Scene...*, s. 113–120.

²⁵ M.R. Jenkins: *The „Aeneid” Medallion, A Narrative Interpretation*. „Numismatic Chronicle” [dalej: NC] 1988, vol. 148, s. 148–152. Zob. też N. Hannestad: *Roman Art...*, s. 212; F. Barenghi: *Scene...*, s. 116, przypis 10.

²⁶ Zob. Verg., *Aen.* III 707–710; M. Grant: *Mity...*, s. 78–79. Zob. też E. Burck: *Drei Grundwerte der römischen Lebensordnung*. „Gymnasium” 1951, Bd. 58, s. 177–178; W. Fuchs: *Die Bildgeschichte der Flucht des Aeneas*. In: ANRW. Abt. I, Bd. 4. 1973, s. 624–625, 632 nn.

²⁷ Por., w odniesieniu do propagandy Antonina Piusa, A. Kendall: *The depictions of Aeneas...*, s. 27 nn.

²⁸ L. Morawiecki: *Władza...*, s. 261. Zob. też S. Lewuillon: *La piété d'Enée et Caton le censeur. Un problème d'idéologie et de la propagande impériales*. „Latomus” 1979, T. 38, s. 125–146; M. Grant: *Mity...*, s. 109–111; T. Mikocki: *Zgodna...*, s. 112–114, 138, 155–157.

bardziej wyzyskać w propagandzie cesarskiej. Mocniej natomiast akcentowany był na emisjach monetarnych władców rzymskich i szerzej wykorzystywany w propagandzie lansowanej za ich pośrednictwem – program Romulusowy.

Istotną granicę w tym zakresie stanowią lata rządów cesarza Wespazjana. O ile wcześniej stosunkowo rzadką praktyką było wykorzystywanie na monetach imperialnych tematów związanych z postacią Romulusa²⁹, o tyle właśnie w tym okresie nastąpił tu znaczący przełom. W imieniu założyciela dynastii flawijskiej wyemitowano denary, które obok napisu *CO(n)S(ul) V* przedstawiały wilczycę karmiącą Romulusa i Remusa³⁰. Bogatą ikonografię zawierały sesterce Wespazjana typu *ROMA S(enatus) C(onsulto)*. Składały się na nią wizerunek Romy dzierżącej *parazonium* w dłoni, przedstawienie wilczycy i bliźniąt, Tybru oraz siedmiu wzgórz rzymskich³¹. Także dla synów cesarza, Tytusa i Domicjana, wyemitowane zostały monety z nawiązaniem w rysunkach do zamierzonych dziejów Rzymu, zawierające jednak stereotypowe legendy z informacją o sprawowanych konsulatach. Emisje te prezentowały wilczycę i dzieci, niekiedy obok uzbrojonej we włócznię bogini Romy siedzącej na tarczy³². Wespazjan dostrzegał wagę propagandowych nawiązań do przeszłości. Po destrukcyjnej wojnie domowej lat 68–69, w wyniku której zdobył on purpurę cesarską, idea wiecznego Miasta stała się jedną z tych, którą należało szczególnie eksponować w propagandzie imperialnej³³. To było też zapewne przyczyną stosunkowo częstego posługiwania się aluzjami do początków Rzymu w ikonografii monet jego i jego synów. Łączenie przedstawienia wilczycy z wyobrażeniem Romy mogło podnosić wymowę ideologiczną przekazywanych treści. Cesarz jawił się jako sprawca stabilizacji w państwie, gwarant trwałości Rzymu i jego odnowiciel, w takiej też roli występowali synowie Wespazjana przygotowywani do przejęcia po nim władzy.

W następnych latach podobne wyobrażenia rzadko zdarzały się w mennictwie cesarskim³⁴. Kolejna ważna cezura dla takich prezentacji przypadła dopiero na okres

²⁹ Zob. zdobienia tarczy dzierżonej przez Romę na monetach Nerona i Galby, RIC I² (Nero), nr 356–357; RIC I² (Galba), nr 249; Kraay, nr 204, pl. 20, P 17.

³⁰ RIC II (Vespasian), nr 70.

³¹ RIC II (Vespasian), nr 442. Por. C.C. Vermeule: *The Goddess Roma...*, s. 41; C. Dulière: *Lupa...*, s. 161–162; R. Turcan: *Religion romaine*. Vol. I: *Les dieux*. Leiden–New York–Kobenhavn 1988, s. 47, nr 134, pl. XLVIII/134.

³² RIC II (Titus, striking under Vespasian), nr 194, 204; RIC II (Domitian, striking under Vespasian), nr 241. Emisje te oraz pewne monety Wespazjana podejmowały tematy wykorzystywane wcześniej w mennictwie doby Republiki i w okresie rządów Augusta, por. G.G. Belloni: *Significati storico-politici delle figurazioni e delle scritte delle monete da Augusto a Traiano (Zecche di Roma e „imperatorie”)*. In: ANRW. Abt. 2. Bd. I. 1974, s. 1064; C. Dulière: *Lupa...*, s. 159–160.

³³ Por. B. Levick: *Vespasian*. London–New York 1999, s. 65–78. Właśnie na monetach Wespazjana Roma zyskała epitet *perpetua*, RIC II (Vespasian), nr 309. J. Beaudeau: *La religion...*, s. 147, zauważa, iż określenie to było zbliżone znaczeniem do pojęcia *aeterna*.

³⁴ Zob. RIC II (Anonymous Quadrantes or tesseræ, with SC on reverse, period of Domitian to Antoninus Pius, group V), nr 17–18, 20; RIC II (Trajan), nr 691, 694; RIC II (Restored Coins

rządów przedstawicieli dynastii Antoninów: Hadriana i Antonina Piusa. Władcy ci, jak już wskazano, podjęli wiele inicjatyw, które wprost wymagały posługiwania się w propagandowych działaniach odwołaniami do rzymskiej historii. Dodatkową okazję do manifestowania motywu wilczycy z Romulusem i Remusem stworzyły narodziny bliźniąt w rodzinie cesarskiej w 149 roku³⁵. Ten fakt, zbiegający się niemal z datą obchodów rocznicy założenia Miasta, mógł być odczytywany jako znak przychylności bogów dla Rzymian. Rychła zaś śmierć jednego z dzieci przypominała – przez analogię do losu Remusa – powtórzenie się w II wieku wydarzeń z odległej przeszłości. W obu wypadkach kierowała nimi opatrność boska, a podwójne narodziny symbolizowały nadchodzącą, gwarantowaną przez bogów, pomyślność dla Rzymian. Medaliony oraz regularne emisje Hadriana i Antonina Piusa zawierały zatem w swych rysunkach obraz wilczycy i karmionych przez nią braci, niekiedy urozmaicano ikonografię przedstawieniem groty Luperkal, orła lub *figus ruminalis*³⁶. Na niektórych medalionach Antonina Piusa motyw wilczycy z bliźniętami zdobił relief ołtarza, przy którym stał Jowisz z berłem i gromem, albo kwadrygę, w której widniała bogini Roma³⁷. Wyobrażeniem wilczycy karmiącej Romulusa i Remusa posłużono się w mennictwie kolejnego cesarza, Marka Aureliusza³⁸. Zdarzało się, że zdobiło ono tarczę umieszczoną obok postaci Romy³⁹. Na monetach emitowanych za jego rządów dla Faustyny Młodszej tarczę z takim motywem dzierży bogini Venus⁴⁰. Napisy jednak, towarzyszące tym przedstawieniom w mennictwie okresu rządów Antoninów, powtarzały monotennie, nie-

of Trajan), nr 771; Strack I, nr 484, 495; por. H. K o m n i c k: *Die Restitutionsmünzen der frühen Kaiserzeit. Aspekte der Kaiserlegitimation*. Berlin–New York 2001, s. 113, nr 5.0, s. 175–178.

³⁵ Narodziny te dokumentują monety typów *SAECVLI FELICIT(as)* i *TEMPORVM FELICITAS CO(n)S(ul) IIII (Senatus Consulto)*, przedstawiające dzieci na tronie lub obok rogu obfitości, RIC III (Faustina II, struck under Antoninus Pius), nr 509; RIC III (Antoninus Pius), nr 185, 857, 859; Strack III, s. 113–116, 140 i nr 198, 1026. Por. M. M a n s o n: *Le temps à Rome d'après les monnaies. Ce qu'apportent les monnaies sur la chronologie des naissances des enfants de Marc Aurèle et de Faustine*. In: *Aiôn. Le temps chez les Romains*. Ed. R. C h e v a l l i e r. Paris 1976, s. 189; J.-P. M a r t i n: *Providentia deorum, Recherches sur certains aspects religieux du pouvoir impérial romain*. Rome 1982, s. 316.

³⁶ Emisje Hadriana zob. Gn. II, s. 4, nr 13, pl. 38, 7; Gn. III, s. 90, nr 157, pl. 159, 8; RIC II (Hadrian), nr 192–193; Strack II, nr 145, 194–195, 439, 577a. Emisje Antonina Piusa zob. Gn. II, s. 12, nr 27; RIC III (Antoninus Pius), nr 42a, 94–96, 603, 630–634, 648–650, 718, 734–735, 788, 997, 986, 1060; Strack III, nr 72–74, 588a, 872–879, 895–897, 943–945, 1150.

³⁷ Gn. II, s. 10, nr 7, pl. 43, 6; s. 22, nr 117, pl. 56, 1; Dressel, s. 43–44, nr 17, pl. II 6; s. 45–48, nr 19, pl. III 2. Ostatnie wyobrażenie było aluzją do obchodów rocznicowych, por. C. D u l i è r e: *Lupa...*, s. 168.

³⁸ RIC III (M. Aurelius), nr 986, 1089, 1247–1248; W. S z a i v e r t: *Die Münzprägung der Kaiser Marcus Aurelius, Lucius Verus und Commodus (161–192)* [dalej: Szaivert]. Wien 1986, nr 466 i s. 301–302, tabele konkordancji.

³⁹ RIC III (M. Aurelius), nr 259–260a, 275, 1033–1035; Szaivert, nr 232, 248.

⁴⁰ RIC III (M. Aurelius), nr 736, 1688; Szaivert, nr Fa 40.

mał bez wyjątku, formuły cesarskiej tytulatury. Nie rozwijały charakteru i znaczenia owych scen w żaden oryginalny sposób, odmienny od już sygnalizowanych interpretacji.

Za rządów dynastii Antoninów pojawiły się nowe ujęcia postaci Romulusa w ikonografii monet. W rysunkach rewersów emisji Hadriana został on uchwycony nie jako małe dziecko, nad którym wilczyca sprawuje opiekę, ale jako dorosły mąż oraz jako groźny i zwycięski wojownik niosący trofeum i włócznię⁴¹. Kompozycją tą nawiązano do opowieści o sukcesie Romulusa, odniesionym w walce nad królem Akronem z Ceniny. Pokonawszy go, Rzymianin złożył jego zbroję jako *spolia opima* w świątyni Jowisza Feretriusza⁴². Ważne znaczenie miał napis *ROMVLO CONDITORI* (*Senatus Consulto*) umieszczony na tych emisjach Hadriana. W literaturze przedmiotu wyrażono przekonanie, że w ideologii, jaką głosił ten cesarz, charakterystyczne było zwrócenie się do idei złotego wieku. Dążył on do zaprezentowania się w roli godnego następcy Trajana, chciał być również „nowym Augustem” – twórcą Imperium, lansował też przekonanie, że jako przywódca państwa odnowi je za jego przykładem i odegra rolę „nowego Romulusa” – twórcy Rzymu⁴³. Tę olbrzymią rolę cesarza w realizacji programu *renovatio* wyrażano w propagandzie na różne sposoby. Takie zadanie spełniać mogły również monety z wizerunkiem tryumfującego Romulusa i z jego imieniem w legendach rewersów. Z postacią założyciela można było przecież utożsamiać osobę cesarza. W mennictwie natomiast Antonina Piusa przedstawieniem Romulusa – zwycięzcy – posłużono się dla zilustrowania rewersów monet zawierających schematyczne formuły cesarskiej tytulatury bądź ciekawsze napisy o treści *ROMVLO AVGVSTO S(enatus) C(onsulto)*⁴⁴. Ta ostatnia legenda, zdaniem J. Gagé, akcentowała aliaż

⁴¹ RIC II (Hadrian), nr 266, 370, 653, 776; Strack II, nr 263, 357a, 498. Por. H. Mattingly: *Some historical Coins of Hadrian*. „The Journal of Roman Studies” 1925, vol. 15, s. 215–219; G. Giorgi: *La leggenda...*, s. 84; J.M.C. Toynbee: *Roman Medallions...*, s. 143. Podobieństwo takich przedstawień Romulusa do wizerunków Marsa zauważył i różnice między nimi wskazał J. Gagé: *Romulus...*, s. 154. Przedstawienia takie są jednak rzadkie w mennictwie cesarskim, ponadto pojawiły się późno, por. N. Méthy: *ROMVLVS CONDITOR: un type monétaire mal connu*. AIN 2001, vol. 48, s. 157–184.

⁴² Por. Verg., *Aen.* VI 859; Dion. Hal. II 30–45; Liv. I 9–13; Plut., *Rom.* XIV–XX; R. Payne: *The Roman Triumph*. London 1962, s. 40; B. Liou-Gille: *Cultes...*, s. 170–174; E. Künzl: *Der römische Triumph. Siegesfeiern im antiken Rom*. München 1988, s. 96–97.

⁴³ Por. np. J. Beaudeau: *La religion...*, s. 126–127, 151–159; F. Ferrario: *Vota publica pro salute felicitate aeternitate Augusti*. „Annali dell’Istituto Italiano di Numismatica” [dalej: AIN] 1960–1961, vol. 7–8, s. 39–57; J.-P. Martin: *Hadrien et le Phénix. Propagande numismatique*. In: *Mélanges d’histoire ancienne offerts à W. Seston*. Paris 1974, s. 327–337; Idem: *Providentia...*, s. 281–282. O aspiracjach władców do identyfikowania się z Romulusem, zob. A. Alföldi: *Die monarchische Repräsentation im römischen Kaiserreiche*. Darmstadt 1980, s. 218, przyp. 1; J.-P. Martin: *Les thèmes...*, s. 338; N. Méthy: *ROMVLVS...*, s. 162–164.

⁴⁴ RIC III (Antoninus Pius), nr 90, 149, 624, 645, 665, 698; Strack III, nr 850, 891; N. Méthy: *ROMVLVS...*, s. 165–166.

Romulusa z twórcą Cesarstwa, a jednocześnie wyrażała związek Antonina Piusa z obydwojoma wielkimi poprzednikami – i Romulusem, i Augustem⁴⁵.

Przedstawianie króla założyciela z trofeum było przypomnieniem pierwszego tryumfu i hołdem złożonym męstwu bohatera. Obraz taki można było wykorzystać w propagandzie dla głoszenia cesarskiej cnoty *virtus*. Możliwości takich powiązań zwiastowały treści emisji monetarnych Kommodusa. Na niektórych z nich przejęto wyobrażenie tryumfującego Romulusa obok znanej już legendy *ROMVLO CONDITOR(i)*⁴⁶. Inne jednak, zawierające w ikonografii rewersów wizerunek siedzącej Romy, wspartej na tarczy udekorowanej motywem wilczycy karmiącej bliźnięta, oraz wyobrażenie trofeum naprzeciw jej postaci, głosiły hasło *VIRTVTI AVG(usti) TR(ibunicia) P(otestas) VIII IMP(erator) V CO(n)S(ul) III P(ater) P(atriciae)*⁴⁷. Nawiązanie do losów Romulusa i Remusa stanowiło tu zaledwie drobny szczegół rysunku, ale wspólnie z innymi elementami składało się na graficzne rozwinięcie idei propagującej walory militarne imperatora rzymskiego. Dalszy etap tej ewolucji zaobserwować można na emisjach Sewera Aleksandra, reprezentanta dynastii Sewerów. Na nich temat *virtus Augusti* związany został z przedstawieniem Romulusa krocącego z trofeum i włócznią⁴⁸. Siłę wymowy wizerunku tryumfującego bohatera wzmocniła precyzyjnie brzmiąca legenda, a jej sens z kolei rozwinięty został przez owo wyobrażenie. Wspólnie wyrażały jedną myśl, głosząc odwagę, męstwo i waleczność cesarza.

Z II wieku pochodzą również nawiązania na monetach cesarskich do mitu o Marsie i Rei Sylwii, rodzicach założyciela Rzymu. Wyobrażenie boga wojny naprzeciw królewskiej córki z Alba Longa, odpoczywającej w świętym gaju, opatrywało rewersy aureusów i asów Antonina Piusa, noszących zapis cesarskiej tytulatury⁴⁹. Spotkanie Marsa i Rei Sylwii zaprezentowano też na pośmiertnych medalionach wyemitowanych dla Faustyny Starszej⁵⁰. Z kolei na monetach cesar-

⁴⁵ J. G a g é: *Romulus...*, s. 154–156. Autor ten przedstawił też inne jej interpretacje. Przypomniął pogląd, iż tak brzmieć mogło dawne nazwanie założyciela Rzymu, od którego w 27 roku p.n.e. wziął swoje imię Oktawian, oraz hipotezę, że legenda określa typ wizerunku Romulusa, rozwinięty w sztuce okresu rządów Augusta.

⁴⁶ RIC III (Commodus), nr 204, por. Szaivert, s. 307, tabela konkordancji. Zob. też wyobrażenia Romulusa z włócznią i trofeum obok zapisu cesarskiej tytulatury, Gn. II, s. 55, nr 36, pl. 80, 8. Inną tożsamość postaci (Mars) podaje Szaivert, nr 1074.

⁴⁷ Gn. II, s. 70, nr 163, pl. 88, 10. Inna identyfikacja siedzącej postaci: *Virtus*, zob. Szaivert, nr 1095. O związku postaci Romulusa z propagowaniem *virtus Augusti* zob. J.-P. M a r t i n: *Les thèmes...*, s. 334–335.

⁴⁸ RIC IV/2 (Severus Alexander), nr 223–224, 625–626. Inne monety z tym motywem zawierały zapis cesarskiej tytulatury, zob. ibidem, nr 85–86, 96–97, 103–104, 481–483. Por. o upodobnieniu cesarza do Marsa lub Romulusa na monetach typu *VIRTVS AVGVSTI* (ibidem, nr 225), G.Ch. P i c a r d: *Les trophées romains. Contribution à l'histoire de la Religion et de l'Art triomphal de Rome*. Paris 1957, s. 476.

⁴⁹ RIC III (Antoninus Pius), nr 98, 694; Strack III, nr 80, 888.

⁵⁰ Gn. II, s. 24, nr 7, pl. 57, 3; Strack III, nr 693.

skich z końca II wieku boski ojciec Romulusa, obdarzony oryginalnym a wymownym mianem *Mars pater*, kroczący z trofeum i włócznią, wystąpił w mennictwie Septymiusza Sewera i Klodiusza Albinusa⁵¹. Nie rozszerzono jednak oficjalnej propagandy tych dwóch władców o inne nawiązania do mitycznej i legendarnej epoki Rzymu na ich monetach.

W następnej epoce, okresie kryzysu Imperium w latach 235–284, motyw wilczycy lub samodzielne przedstawienie Romulusa pojawiły się kilkakrotnie na emisjach ówczesnie panujących cesarzy i pretendentów do władzy. Jako pierwszy z nich do początków Rzymu odniósł się Filip Arab. Wyobrażenie wilczycy i karmionych przez nią dzieci prezentowały jego emisje, noszące na rewersach legendę *SAECVLARES AVGG (Senatus Consulto)*⁵². Dotyczyła ona tysięcznej rocznicy założenia Miasta, która przypadała w okresie rządów owego władcy⁵³. Dla upamiętnienia tego ważnego historycznego momentu wyemitowano również liczne monety w imieniu Filipa Araba, jego żony augusty Otacylii Sewery oraz syna Filipa juniora. Wystąpiły na nich rozmaite przedstawienia – sylwetki egzotycznych zwierząt, elementy architektury, świątynia bogini Romy⁵⁴. Motyw wilczycy i bliźniąt był więc tylko jednym z wielu wówczas wykorzystanych dla graficznego ujęcia idei odwieczności i trwałości Rzymu, aczkolwiek wydawałoby się, że najbardziej trafnym. Podobnie na emisjach następnych cesarzy i pretendentów do władzy, które sygnalizowały millenium rzymskiej historii⁵⁵, chociaż wykorzystano wzory zaczerpnięte z mennictwa Filipów, nie nawiązywano wyraźniej do epoki dawnego Rzymu.

⁵¹ Gn. II, s. 75, nr 21, pl. 93, 10; RIC IV/1 (Septimius Severus), nr 46, 483, 687; Dressel, s. 171–172, nr 97, pl. XIII 8; RIC IV/1 (Clodius Albinus), nr 29.

⁵² RIC IV/3 (Philip I), nr 15–16, 159.

⁵³ Millenium przypadało w 247 roku, obchody przesunięto o rok z powodu zaangażowania cesarza w wojny, por. np. J. Gagé: *Recherches sur les Jeux Séculaires...*, s. 412–435; Idem: „*Saeculum Novum*” *Le Millenaire de Rome et le „Templum Urbis” sur les monnaies du IIIème siècle ap. J.-C.* In: *Transactions of the International Numismatic Congress 1936*. Eds. J. Allan, H. Mattingly, E.S.C. Robinson. London 1938, s. 179–186; T. Kotula: *Rzymskie Milennium*. „Meander” 1961, T. 16, s. 69–84; M. Bats, S. Benoist, S. Lefebvre: *L'Empire romain au IIIe siècle, de la mort de Commode au concile de Nicée*. Paris 1997, s. 103–105; Ch. Körner: *Philippus Arabs. Ein Soldatenkaiser in der Tradition des antoninisch-severischen Prinzipats*. Berlin–New York 2002, s. 248–256. W pracach tych źródła i dalsza literatura.

⁵⁴ RIC IV/3 (Philip I), nr 12–14, 17–25, 108, 111, 157–158, 160–164; RIC IV/3 (Otacilia Severa), nr 116–118, 199–202; RIC IV/3 (Philip II), nr 224–225, 244, 264–265, 271–272. O nawiązaniach rocznicowych w propagandzie Filipów por. J. Charbonneau: *Aïon et Philippe l'Arabe*. MEFR 1960, T. 72, s. 258–266; M. Christol: *L'image du Phénix sur les revers monétaires, au milieu du IIIe siècle: une référence à la crise de l'Empire?* „Revue Numismatique” [dalej: RN] 1976, T. 18, S. 6, s. 88–89; A. Arnaldi: *Motivi di celebrazione...*, s. 89–90; W. Kaczanowicz: *Aspekty ideologiczne w rzymskim mennictwie lat 235–284 n.e.* Katowice 1990, s. 40–42; C. Perassi: *Medaglioni romani...* RIN 1993, vol. 95, s. 406–407; Ch. Körner: *Philippus Arabs...*, s. 256–259.

⁵⁵ RIC IV/3 (Hostilian), nr 199, 205; RIC IV/3 (Herennia Etruscilla), nr 67; RIC IV/3 (Trebonianus Gallus), nr 90–91; RIC IV/3 (Volusian), nr 222, 235–236. Zob. też RIC IV/3 (Pacatianus), nr 6.

W innym wymiarze legendarne tło posłużyło na monetach cesarzy z rodu Licyniuszy, Waleriana, a zwłaszcza Galliena. C. Zaccaria wykazał, iż dla jego propagandy politycznej charakterystyczny był renesans mitologicznych przywołań w ikonografii monetarnej⁵⁶. W interesującym nas zakresie wyemitowane zostały dla Galliena monety opatrzone na rewersach cesarską tytulaturą, które ukazywały znany już w mennictwie II wieku obraz Marsa uzbrojonego we włócznię, zstępującego naprzeciw Rei Sylwii⁵⁷. Szeroko wykorzystano w propagandzie Licyniuszy przedstawienia wilczycy i braci oraz portrety Romulusa. Tymi motywami graficznymi posłużono się także dla rozwinięcia legend, dotąd nieilustrowanych w ten sposób albo rzadko. Wizerunek kroczącej z włócznią i trofeum postaci, przypominającej wcześniejsze takie ujęcia Romulusa, widniał na monetach Waleriana i Galliena, lansujących cnotę *virtus*⁵⁸. Na antoninianach wyemitowanych w imieniu Galliena, należących do serii tzw. monet legionowych, rysunek wilczycy i bliźniąt uzupełniał hasło rewersu, które przywoływało jedną z jednostek armii rzymskiej – drugi legion italski⁵⁹. C. Dulière przypuszcza, że wybór takiego charakterystycznego emblematu stanowił aluzję do podwójnego pryncypatu sprawowanego przez twórcę oddziału Marka Aureliusza wspólnie z Lucjuszem Werusem⁶⁰. Sugestia ta wydaje się do przyjęcia.

Przedstawienie wilczycy karmiącej Romulusa i Remusa zdobiło także medaliony, które ukazały się dla jednego z synów cesarza Galliena. Uzupełniało ono legendę *SALVS VRBIS*⁶¹. Trudno jednoznacznie wskazać intencje zilustrowania ory-

⁵⁶ C. Zaccaria: *Successione ereditaria e propaganda dinastica nelle emissioni monetali del regno di Valeriano e Gallieno*. AIIN 1978, vol. 25, s. 103–138. Por. C. Dulière: *Lupa...*, s. 173; R. Weigel: *Gallienus' „Animal Series” Coins and Roman Religion*. NC 1990, vol. 150, s. 141–142.

⁵⁷ R. Göbl: *Die Münzprägung der Kaiser Valerianus I., Gallienus, Saloninus (253/268), Regalianus (260) und Macrianus, Quietus (260/262)* [dalej: Göbl]. Wien 2000, nr 945–946; RIC V/1 (Gallienus, Joint Reign), nr 67–68; RIC V/1 (Gallienus, Sole Reign), nr 345.

⁵⁸ Alternatywne rozwiązania tożsamości tej postaci to Mars albo cesarz, RIC V/1 (Gallienus, Joint Reign), nr 104–105, 187–188a, 408–409; Göbl, nr 84–85, 120–121, 150–151, 189–190, 829. Por. G.Ch. Picard: *Les trophées...*, s. 478.

⁵⁹ Göbl, nr 991A–993; RIC V/1 (Gallienus, Joint Reign), nr 329–330. O serii „monet legionowych” zob. np. E. Huysecom: *Les antoniniens des légions de Gallien*. Bruxelles 1976; C.E. King: *The Legionary Antoniniani of Gallienus from Milan*. In: *La zecca di Milano. Atti del Convegno internazionale di studio Milano 9–14 maggio 1983*. Ed. G. Gorini. Milano 1984, s. 103–131; Eadem: *The mint of Milan A.D. 260–268*. In: *Ermanno A. Arslan studia dicata. P. 2: Monetazione romana repubblicana ed imperiale*. Eds. R. Martini, N. Vismara. Milano 1991, s. 424–428; W. Kaczanowicz: *Aspekty...*, s. 66–67.

⁶⁰ C. Dulière: *Lupa...*, s. 248.

⁶¹ Göbl, nr 866. Nie ma zgody wśród badaczy, dla którego z synów Galliena powstały owe monety. Np. F. Gnechchi (Gn. III, s. 61, nr 6, pl. 155, 17), J.M.C. Toynbee (*Roman Medallions...*, s. 163, 201), C. Dulière (*Lupa...*, s. 173) i T. Mikocki (*Zgodna...*, s. 164) wskazują osobę Salonina; R. Göbl (*Der Aufbau der römischen Münzprägung in der Kaiserzeit. V/1: Valerianus und Gallienus (253–260)*). „Numismatische Zeitschrift” 1951, Bd. 74, s. 29) i C. Zaccaria (*Successione...*, s. 106, 112) podają, że emisja powstała dla Waleriana juniora.

ginalnego hasła takim wyobrażeniem. Można wszak przyjąć, że przywołanie idei *salus* mogło być efektem stanu niepewności i strachu, które towarzyszyły zapewne wielu mieszkańcom Imperium w połowie III wieku. Zagrożenie zdrowia i życia mieszkańców Rzymu zarzą szalejącą w państwie rzymskim, jak i ówczesna jego sytuacja polityczna dostarczały uzasadnionych powodów do obaw⁶². Podstawowym przesłaniem *salus* było przecież personifikowanie zdrowia, ta sama idea mogła być rozumiana również jako uosobienie ratunku, zbawienia i pomyślności⁶³. Towarzyszący jej nazwaniu na medalionach motyw wilczycy, przypominający tradycję Rzymu, mógł znakomicie podnosić ideologiczną wymowę emisji, współgrając z napisem awersu *SPES PVBLICA*.

Nową legendę monetarną, zilustrowaną w latach rządów Galliena wyobrażeniem wilczycy i bliźniąt, stanowiło także hasło *AETERNITAS AVG(usti)*⁶⁴. Identyczne połączenie napisu i elementów graficznych odnajdujemy na emisjach innych władców okresu kryzysu III wieku – Aureliana⁶⁵ i Probusa⁶⁶. Przedstawienie wilczycy oraz Romulusa i Remusa funkcjonowało zatem jako alegoria owej *aeternitas Augusti*⁶⁷. Posłużenie się właśnie takim obrazem ocenić należy jako ciekawą inicjatywę propagandową, zmierzającą, w latach braku stabilizacji politycznej i niepewności losu władców, do podkreślenia idei trwałości ich rządów.

⁶² Zob. D. Weitz: *Famine and Plague in the Collapse of the Roman Empire in the West*. Ann Arbor 1973, s. 105–106; M. Bats, S. Benoist, S. Lefebvre: *L'Empire romain...*, s. 200; V.M. Idoate: *Epidemias de peste y monedas en el alto imperio romano*. „Gaceta Numismatica” 2002, T. 147, s. 23–33.

⁶³ Zob. np. H.L. Axtell: *The Deification of Abstract Ideas in Roman Literature and Inscriptions*. New York 1987, s. 13–15; M.A. Marwood: *The Roman Cult of Salus*. Oxford 1988; R.G. Penn: *Medicine on Ancient Greek and Roman Coins*. London 1994, s. 59; L. Winkler: *Salus. Vom Staatskult zur politischen Idee. Eine archäologische Untersuchung*. Heidelberg 1995.

⁶⁴ Göbl, nr 1526, 1628; RIC V/I (Gallienus, Sole Reign), nr 349, 628, 677.

⁶⁵ RIC V/I (Aurelian), nr 326; R. Göbl: *Die Münzprägung des Kaisers Aurelianus (270/275)*. Wien 1993, nr 303. Por. F. Manns: *Münzkundliche und historische Untersuchungen über die Zeit der Illyrerkaiser: Aurelianus*. Phil. Diss. Würzburg 1939, s. 18; S. Estiot: *Aureliana*. RN 1995, T. 150, S. 6, s. 84; A. Watson: *Aurelian and the Third Century*. London–New York 1999, s. 185.

⁶⁶ RIC V/2 (Probus), nr 638–640; A. Alföldi: *Siscia. V. Probus sisciai antoninianusai*. „Numismatikai Közlöny” 1937–1938, vol. 36–37, tab. V–VI, nr 10–13. Por. P. Bastien: *Le monnayage de l'atelier de Lyon de la réouverture de l'atelier par Aurélien à la mort de Carin (fin 274–285)*. Wetteren 1976, s. 173, przyp. 7.

⁶⁷ Por. C. Dulière: *Lupa...*, s. 157–158; P. Bastien: „*Clipeus*” et buste monétaire des empereurs romains. „Numismatica e Antichità Classiche: Quaderni Ticinesi” 1981, vol. 10, s. 342–343; T. Mikocki: *Zgodna...*, s. 101, 160. Szerzej o idei *aeternitas* zob. np. F. Cumont: *L'éternité des empereurs romains*. „Revue d'histoire et de littérature religieuses” 1896, T. 1, s. 435–452; M.P. Charlesworth: *Providentia and Aeternitas*. „Harvard Theological Review” 1936, vol. 29, s. 107–132; H.U. Instinsky: *Kaiser und Ewigkeit*. „Hermes” 1942, Bd. 77, s. 313–355; H.L. Axtell: *The Deification...*, s. 33–34; M.D. Cainzos Dopico: *Le concept de l'aeternitas de Rome: sa diffusion dans la société romaine*. „Les Etudes Classiques” 1998, T. 66, s. 259–279.

Cesarz Probus zawarł na innych swoich antoninianach komplementarną myśl. Wizerunek wilczycy i bliźniąt bowiem dopełnił dewizę *ORIGINI AVG(usti)*⁶⁸. Władca akcentował tym samym swoje rzymskie początki w analogicznym, jak wyżej, celu ugruntowania swojej pozycji. Wagę takich skojarzeń podnosi fakt, że owe monety Probusowe powstały w mennicy w Siscii, leżącej w obszarze naddunajskim, w tym zatem rejonie Imperium, z którego cesarz się wywodził⁶⁹. Inaczej genezę wystąpienia motywu wilczycy na antoninianach Probusa obu tych typów tłumaczy C. Dulière. Proponuje łączyć te emisje z upamiętnieniem kolejnych pełnych dziesiątek lat upływających od rocznicy millenium rzymskiej państwowości, obchodzonej za Filipa Araba w 248 roku; podobne zadanie spełniać miałyby zresztą również wspomniane tu emisje Galliena. C. Dulière sygnalizuje słusznie, że monet trzecio-wiecznych, pozbawionych elementów datacyjnych, nie można precyzyjnie umieścić w czasie, sugeruje jednak w swoich dalszych wywodach, że celebrowanie rocznicowego święta za rządów Probusa miałyby miejsce w roku 278⁷⁰. Tak też w świetle tych uwag wypadaloby datować owe antoniniany. Tymczasem C. Foss wiąże ich wyemitowanie z pobylem cesarza w Illyrikum w latach 276–277⁷¹. Te dwie tak różne propozycje ustalenia chronologii powstania tych monet i niemożność radykalnego rozwiązania tych kontrowersji nie pozwalają, naszym zdaniem, na łączenie treści na nich niesionych z konkretnym wydarzeniem. W konsekwencji ostrożniej trzeba oceniać ich wymowę propagandową, która mieści się bez wątpienia w głównym nurcie ideologii lansowanej w mennictwie Probusa. Podobnie jak emisje głoszące ideę *aeternitas Augusti* innych wspomnianych tu władców, monety te wyrażają ich dążenia do umocnienia pozycji politycznej.

Dwukrotnie jeszcze ikonograficzne nawiązania do podania o wilczycy i o Romulusie posłużyły w mennictwie okresu kryzysu III wieku do ilustracji nowych, nie zdobionych tak wcześniej, haseł. Na monetach emitowanych w imieniu Postumusa, rządzącego w „Imperium Galliarum”, wizerunek zbrojnego, tryumfującego Romulusa uzupełniał napis *VIRTUS AEQVIT(um)*⁷². Na aureusach cesarza

⁶⁸ RIC V/2 (Probus), nr 701–703; A. Alföldi: *Siscia...*, nr 40.

⁶⁹ Wzmianki w źródłach literackich (A. Vict. 37, 4; *HA Prob. 3*, 1; 21, 2) wskazują Sirmium jako miejsce urodzenia cesarza, zob. G. Vitucci: *L'imperatore Probo*. Roma 1952, s. 1–2; W. Kaczanowicz: *Probus the Emperor 276–282 AD. A Biographical Study*. Cieszyn 2003, s. 31, 58. Natomiast o tych, między innymi, jego emisjach monetarnych S. Estiot (*A propos du multiple d'or de Probus de la collection Duquénelle (Catalogue Journées Numismatiques Reims no. 55)*, „Bulletin de la Société Française de Numismatique” 1992, T. 47, s. 342, przyp. 6) pisze, że „tendraient à prouver que Probus est plutôt né à Siscia-même”. Por. Ph. Gysen: *Les marques KA des antoniniens de Siscia pour Probus*. „Cercle d'Etudes Numismatiques, Bulletin” 2001, T. 38, s. 78: Siscia to dla cesarza „sa ville natale”.

⁷⁰ C. Dulière: *Lupa...*, s. 172–174.

⁷¹ C. Foss: *Roman historical coins*. London 1990, s. 244. Por. itinerarium cesarza, P. Bastien: *Le monnayage...*, s. 18–23, 28–30.

⁷² J.-H. Schulzki: *Die Antoninianprägung der Gallischen Kaiser von Postumus bis Tetricus (AGK). Typenkatalog der regulären und nachgeprägten Münzen*. Bonn 1996, (Postumus),

Tacyta, typu *PROVIDENTIA DEORVM*, wyobrażenie wilczycy i bliźniąt pojawiło się na tarczy, którą dzierży władca sportretowany na awersach monet⁷³. Motyw ten jako element drugorzędny ma tutaj mniejsze znaczenie propagandowe.

Warianty ikonograficzne w pięćdziesięcioleciu 235–284 przypominały zatem te z okresu uprzedniego, za rządów Antoninów i Sewerów, ale wykorzystano je na emisjach cesarskich do ubogacenia nowych napisów rewersów. Brzmia one często konkretnie, jednoznacznie, i w tym wypadku przekazują znacznie aktualniejszą treść niż ikonografia.

Poza dwoma omówionymi seriami rzymskiej legendy, jednej związanej z losami Eneasza, drugiej – z dziejami Romulusa, na emisjach władców Cesarstwa I–III wieku znalazły się, w skromniejszym zakresie, odwołania do innych „kanonicznych” opowieści dotyczących okresu królewskiego i wczesnej Republiki. Z epoki Antoninów pochodzą na przykład powstałe dla Antonina Piusa, Marka Aureliusza lub dla Faustyny Starszej serie medalionów, których treści nawiązywały do historii Horacjusza Koklesa, augura cudotwórcy Attiusza Nawiusza, Herkulesa walczącego z Kakusem, Rzymian zmagających się z Sabinami, Klaudii Kwinty i bogini Kybele⁷⁴. Jednakże te heroiczne fikcje nie posłużyły jako materiał mocno eksploatowany w propagandzie cesarskiej. Głosiły tematy integralnie związane z rzymską tradycją, ale były zbyt enigmatyczne w wyrazie, by mogły sprostać wymaganiom polityki. W tym zakresie ważniejsze miejsce i rolę w propagandzie imperialnej okresu I–III wieku przypisywano, jak to zostało wcześniej wskazane, innym seriom tematycznym rzymskiej legendy: opowieściom o Eneasz, Romulusie i Remusie, wykarmionych przez wilczyce, oraz o czynach dorosłego Romulusa.

W mennictwie epoki Późnego Cesarstwa jeszcze bardziej ograniczono rozmaitość wątków czerpanych z tej odległej rzymskiej przeszłości. Nawet u tych władców, którzy wykorzystywali je na dużą skalę, jak np. Karauzjusz i Maksencjusz, sprowadzały się one do jednego wariantu graficznego. Była to prezentacja wilczycy karmiącej Romulusa i Remusa. Towarzyszyła ona często oryginalnym napisom, które nie tylko wyrażały ważne przesłanie polityczne, ale także rozszerzały kontekst znaczeniowy wyobrażenia. Propaganda imperialna nadal więc się

nr 108. Emisje te stanowią zapewne efekt działań Aureolusa, por. J. La f a u r i e: *L'empire gaulois. Apport de la numismatique*. In: ANRW. Abt. 2, Bd. 2. 1975, s. 891.

⁷³ P. B a s t i e n: *Le monnayage...*, s. 100 i 138, nr 15.

⁷⁴ Gn. II, s. 9, nr 5; pl. 43, 4; s. 13, nr 32–33; pl. 46, 3–4; s. 19, nr 90, pl. 53, 1; s. 24, nr 2; pl. 56, 6; s. 25, nr 9; s. 35, nr 70, pl. 64, 2; Strack III, nr 533, 535, 541, 553, 596, 687, 691. Zob. też inne legendarne nawiązania, np. Gn. II, s. 9, nr 1–3, pl. 43, 1–2; s. 10, nr 9, pl. 44, 1; s. 19, nr 86–88, 91, pl. 52, 9–10, pl. 54, 1, 3; s. 20, nr 98, pl. 54, 8; s. 30, nr 31, pl. 61, 6; s. 35, nr 69, pl. 63, 5; s. 36, nr 71, 76, pl. 65, 6, 10; RIC III (Antoninus Pius), nr 642–643, 691a, 706; Strack III, nr 532, 540, 542, 545, 547, 552, 554–556, 558–559, 564, 570–571, 591a, 594–595, 600, 667; Dressel, s. 40, nr 16, pl. II 5; s. 56–57, nr 26, pl. III 3.

gała niekiedy do podania o losach bliźniaczych braci dla pogłębienia wymowy ideologicznej głoszonych na monetach treści⁷⁵.

W mennictwie imperialnym wcześniej zagościł motyw mitologicznych i legendarnych początków Rzymu. Było to naturalną konsekwencją faktu, że często wykorzystywany był w propagandowej walce ambitnych polityków okresu schyłku Republiki. Również w propagandzie doby Wczesnego Cesarstwa władcy adaptowali go do swoich potrzeb, tak jak wiele innych wątków o republikańskim rodowodzie. Pojawił się on zatem wówczas, gdy kształtowała się ideologia cesarska, a sposoby jej propagandowego wyrażania dopiero się formułowaty. Procesy te powodowały, że we wczesnym okresie występowanie motywu na monetach mogło być przede wszystkim wynikiem poszukiwań najefektowniejszych treści łączonych z konkretnym władcą. Pozostał on wszelako atrakcyjny także w latach rozwiniętego Cesarstwa.

W przekazywaniu historycznej legendy rzymskiej w propagandzie cesarskiej wykorzystano głównie możliwości, jakie stwarzała ikonograficzna strona monet. W tym zakresie odwołania do opowieści o prapoczątkach Rzymian i o powstaniu Rzymu były najczęstsze. Początkowo – w I wieku – przedstawiano boginię Romę z tarczą, na której umieszczano wyobrażenie wilczycy z bliźniakami. Równorządne znaczenie zyskała też wtedy samodzielna prezentacja wilczycy z dziećmi jako zasadniczego elementu ikonografii rewersów. Wykorzystywane były one rzadko, chociaż zawierały pokąźny ładunek propagandowy. Podkreślały przede wszystkim silny związek emitenta monet z tym, co rzymskie a pradowne. Posługiwanie się nimi miało zapewne też na celu wzbogacenie treści mało wymownych zazwyczaj hasel rewersów. Inaczej było w wypadku wskazanej emisji Wespazjana, opatrzonej imieniem Romy. Tu wyobrażenie wilczycy i bliźniąt stanowiło naturalne uzupełnienie legendy, było czystym symbolem Rzymu.

W latach następnych – w II stuleciu – pojawiło się więcej różnych przedstawień. Rewersy emisji cesarskich ukazywały także, jako główne postacie rysunków, Romulusa, Marsa, Reę Sylwii, Eneasza i inne osobistości związane z początkami historii rzymskiej. Przypominane były rozbudowane sceny, które, wskazując ważne momenty odległych losów Rzymian, budziły legendarne skojarzenia. Jednocześnie stawały się pośrednikiem łączącym przeszłość Rzymu z jego aktualną wielkością, służyły ukazywaniu go jako pewnego państwowego ideału. Mimo jednak faktycznego wzbogacenia warstwy ikonograficznej owe emisje prezentowały nadal mało urozmaicone napisy rewersów. Głównie powtarzały formuły ty-

⁷⁵ Te kwestie omawia C. Dulière: *Lupa...*, s. 174–191. O propagandzie Karauzjusza zob. też W. Kaczanowicz: *Uzurpacja Karauzjusza i Allektusa w Brytanii i Galii u schyłku III w. n.e.* Katowice 1985, s. 85–108, w odniesieniu do propagandy Maksencjusza zob. M. Cullhed: *Conservator urbis suae. Studies in the Politics and Propaganda of the Emperor Maxentius*. Stockholm 1994, s. 45–49.

tulatury cesarskiej. Brakuje natomiast w tych legendach czytelnych aluzji do ówczesnych wydarzeń lub sytuacji politycznej państwa rzymskiego.

Rozszerzenie wątków ilustrowanych za pomocą motywów zaczerpniętych z opowieści o początkach Rzymian i państwa rzymskiego, sygnalizowane treścią legend, nastąpiło w III stuleciu. Obserwujemy przy tym ciekawe zjawisko. Podczas gdy w II wieku na emisjach cesarskich ukazywane były sceny związane z mitem trojańskim na równi z przedstawieniami łączącymi się z podaniem o Romulusie i Remusie, w III wieku te pierwsze zostały wyparte z ikonografii rewersów monet. Sporadycznie także wystąpił w niej Romulus jako dojrzały mąż, a w latach rządów cesarza Galliena – Mars i Rea Sylwia. Króluje tam natomiast wyobrażenie wilczycy karmiącej dzieci. Tak zarysowana rozbieżność tematów podejmowanych w propagandzie wynika z odmiennego charakteru tych dwóch epok.

Głębką różnicę między istotą posługiwania się legendarnymi motywami w II i w III stuleciu podkreślają jeszcze bardziej napisy rewersów towarzyszące odpowiednim wariantom rysunków. „Apolityczne” hasła doby Antoninów ustąpiły w latach kryzysu III wieku napisom wyrażającym zaangażowanie polityczne emitentów, jak również zasadnicze niepokoje epoki. Inne też były w III wieku wymowa i zadania propagandowe tych nawiązań. Przypominały one wówczas dawną chwałę Rzymu, by, jak się wydaje, przesłonić aktualne trudności państwa. Widać tu pewną prawidłowość. Wizerunek wilczycy i bliźniąt wystąpił na emisjach tych władców, których propaganda przybrała wyraziste zabarwienie, charakterystyczne legendy mu towarzyszące komponują się z linią ich programu politycznego.

Wątki mitologiczne i legendarne zyskiwały uniwersalną wymowę i wyrażały rozmaite treści. Nigdy jednak w okresie I–III wieku w Cesarstwie Rzymskim nie przyjęły się w ikonografii monet w stopniu, który by odpowiadał powszechnemu, jak się wydaje, przekonaniu o potencjalnej sile ich propagandowego oddziaływania. Mogły ilustrować i podkreślać treści łączone z ideą odwiecznego i wielkiego przez tę tradycję Rzymu. Dla graficznego ujęcia idei wiecznej Romy preferowano jednak jej personifikację w postaci kobiety. Dla lansowania wielkości Rzymu posługiwano się rozmaitymi pomysłami. Wśród nich prezentacja Romulusa z trofeum w ręku była zaledwie jednym z wielu wariantów. Motyw legendarnych początków Miasta zagościł również na emisjach związanych z fetowaniem rocznic jego założenia. Aluzje do odwieczności Rzymu i świetnych protoplastów Rzymian, uosabiających najlepsze cnoty, służyć też mogły potwierdzaniu praw do władzy imperialnej i jej ideologicznemu umacnianiu. W tym kontekście związane zostały z ideami *salus* i *aeternitas Augusti* oraz z cnotą cesarską *virtus*. Razem z innymi hasłami i wyobrażeniami współtworzyły propagandowy wizerunek cesarza rzymskiego.

Agata A. Kluczek

The Legendary Beginnings of Rome in the Ideology and Propaganda of the Rulers of the Roman Empire (from the 1st to 3rd cc. AD)

Summary

In the imperial propaganda in the period from the 1st to 3rd cc. the most extensively used, among the tales about the legendary origins of the Romans and about Rome's early history, were two thematic threads: one connected with Aeneas's adventures; and the other concerning the tales about Romulus and Remus, nourished by a she-wolf, and about the deeds of the adult Romulus.

The transmission of the historical Roman legend, in the imperial propaganda, took place mainly owing to the iconographic possibilities offered by the space on the reverse of coins. Initially, in the 1st c. we find mainly a representation of the goddess Roma with a shield on which the she-wolf with the twins were depicted. Of equal importance was, at that time, also an autonomous representation of the she-wolf with the children.

In the 2nd c. we come across a greater variety of representations. On the reverse of the imperial coins, we can see also Romulus with a trophy, Mars, Rhea Silvia, Aeneas, and other figures connected with the beginnings of the Roman history. It was particularly in the epoch of the Antonines that such representations connected the Roman past with its contemporary greatness, and showed Rome as an ideal body politic. In spite of the authentic enrichment of the iconographic practice, those issues showed, just as in the 1st c. little variety as regards the inscriptions of the reverse. We would look there in vain for any clear allusions the political events of the time, or to the political situation of the Roman state.

In the 3rd c. scenes connected with Aeneas disappeared from the monetary iconography. The most frequent symbolical image is that of the she-wolf nourishing children; sporadically we may find also Romulus with his trophy, or Mars and Rhea Silvia. The ideological message of these coins reflects the political orientation of the authorities responsible for the issues, and also the principal political worries of the epoch. The allusions to the eternity of Rome and to the illustrious ancestors of the Romans could serve the purpose of confirming the legitimacy of the imperial power, and could contribute to its strengthening. In this context, we can see them as connected with the ideas of *salus Augusti*, *aeternitas Augusti*, and *virtus Augusti*.

Agata A. Kluczek

Legendäre Anfänge Roms in der Ideologie und Propaganda der Herrscher von Imperium Romanum (1–3. Jh.)

Zusammenfassung

Unter vielen Geschichten über die Urfänge der Römer und über frühe Geschichte Roms benutzte die kaiserliche Propaganda des 1–3. Jhs vor allem die folgenden Themen: die Geschichte von Äneas, die von den durch eine Wölfin aufgezogenen Romulus und Remus und die Geschichte über die Taten des erwachsenen Romulus.

Zur Übermittlung der historischen römischen Legende nutzte diese Propaganda die Möglichkeiten der Ikonographie von Rückseiten der Münzen aus. Im 1. Jh. wird die Göttin, Roma mit einem

Schutzschild dargestellt, auf dem die Wölfin mit den römischen Zwillingen zu sehen waren. Die gleiche Bedeutung hatte auch das eigenständige Bildnis von der Wölfin mit Kindern.

Im 2.Jh. erschienen noch weitere Schilderungen. Auf den Rückseiten von römischen Münzen wurden auch Romulus mit einer Trophäe, Mars, Rhea Sylvia, Äneas und andere noch mit Roms Anfängen verbundenen Gestalten gezeigt. Zur Antoninen Zeit bemühte man sich besonders, die Vergangenheit Roms mit seiner gegenwärtigen Größe zu verknüpfen, um Rom als ein idealer Staat zu zeigen. Obwohl sich ihre ikonographische Schicht wirklich bereichert hat, waren diese Münzen, so wie die vom 1.Jh. durch nicht sehr abwechslungsreiche Aufschriften auf den Rückseiten gekennzeichnet. Es fehlte ihnen an deutlichen Anspielungen auf damalige Ereignisse und politische Situation des Römischen Reiches.

Im 3.Jh. sind Szenen mit Äneas aus Münzenikonographie verschwunden. Es erschienen vor allem das Bildnis der stillenden Wölfin und ab und zu Romulus mit einer Trophäe, Mars und Rhea Sylvia. In den auf den Münzen dargestellten Legenden kommen das politische Engagement der Emittenten und die wichtigsten Unruhen der Epoche zum Ausdruck. Die Anspielungen auf Roms Ewigkeit und auf hervorragende Ahnherren der Römer sollten zwar das Recht auf imperiale Macht bestätigen und der Befestigung der Macht dienen. In dem Bereich berufen sie sich auf die Ideen *salus Augusti, aeternitas Augusti* und *virtus Augusti*.